

Арганізацыя і дзейнасць органаў мяшчанскага самакіравання ў беларускіх мястэчках у другой палове XIX ст.

Грышкевіч Т.В., г. Мінск

Да гарадскіх пасяленняў у беларускіх губернях акрамя гарадоў адносіліся і мястэчкі. На працягу многіх гадоў недакладнасць іх юрыдычнага становішча заставалася па-за ўвагай урадавых колаў - у адных выпадках іх адносілі да сельскіх паселішчаў, у іншых - да гарадскіх. З боку дзяржавы доўгі час назіралася ўстойлівае нежаданне пашыраць колькасць такіх гарадскіх пасяленняў у Беларусі. Асабліва гэта тэндэнцыя прасочваецца пасля паўстання 1863-1864 гг. Як правіла, на запыт жыхароў аб пераводзе сяла на ўзровень мястэчка адказвалі адмоўна, матывіруючы сваё рашэнне недастаткова развітым эканамічным становішчам пасялення [6; л. 1].

Вызначыць дакладна колькасць мястэчак на тэрыторыі беларускіх губерняў з сярэдзіны XIX ст. і да пачатку першай сусветнай вайны вельмі складана. Трэба ўлічваць не толькі рэальна адбываўшыся змены ў наменклатуры гарадскіх пасяленняў, але і недакладную, неаднастайную методыку збора даных. Пасля правядзення ў 1863 г. МУС рэвізіі мястэчак, на тэрыторыі Беларусі (у сучасных межах) іх колькасць складала 418 [12; с. 79-86, 92-95, 101, 103, 109-115]. У канцы XIX ст. (1896-1899 гг.) з гарадскіх паселішчаў на тэрыторыі Віленскай губерні міністэрствам фінансаў збіраўся дзяржаўны падатак з нерухомай маёмасці ў 64 беларускіх мястэчках (з агульнай колькасці - 91 мяст.), у Віцебскай губерні - у 26 бел. мястэчках (з 36-ці), у Гродзенскай губ. - у 47 бел. мястэчках (з 60-ці), у Мінскай губ. - у 101 -м мястэчку (са 103-х) і ў Магілёўскай губ. - у 73 мястэчках (з 79-ці) [9; лл. 2, 4, 25-27]. Такім чынам, на Беларусі можна налічыць на той час дзесьці 311 мястэчак, прызнаных урадам у якасці гарадскіх паселішчаў. На пачатку XX ст., як лічыць В.З. Шыбека, колькасць мястэчак дасягала лічбы ў 322 паселішчы [13; с. 79]. Для многіх даследчыкаў паказчыкам прыналежнасці населенага пункта да мястэчка стала наяўнасць у ім органаў грамадскага кіравання.

З 1875 г. у беларускіх губернях сталі ўводзіць Гарадовае палажэнне 1870 г. З гэтага часу ў мястэчках пачала юрыдычна афармляцца гарадская абшчына, а мяшчанскае насельніцтва атрымала права на стварэнне асабістых органаў саслоўнага самакіравання. У межах даследавання гісторыі грамадскага кіравання адной з недастаткова вывучаных з'яўляецца праблема ўзаемаадносін саслоўна-прадстаўнічых органаў і ўстаноў гарадскога самакіравання, вызначэнне месца органаў мяшчанскага самакіравання ў агульнай сістэме кіравання парэфарменнай Расіі, ступень іх самастойнасці і кампетэнцыя.

Пытанне аб увядзенні ў мястэчках асобнага грамадскага кіравання абмяркоўвалася ў Санкт-Пецярбурзе яшчэ падчас падрыхтоўкі Гарадавога палажэння 1870 г.: «прымяненне асноў гарадавога палажэння ў мястэчках з усталяваннем самакіравання ў іх на гэтых пачатках было б вельмі пажадана» [1; с. 6]. Згодна закону ад 29 красавіка 1875 г., Палажэнне 1870 г. уводзілася ў гарадскіх пасяленнях Паўночна-Заходняга краю паступова, з захаваннем наступных асаблівасцей:

- новыя органы гарадскога самакіравання пазбаўляліся ад вядзення спраў прыпісаных да гарадоў іншых гарадскіх пасяленняў (прыватнаўласніцкіх гарадоў і мястэчак). У іх справаводстве пакідаліся толькі свячны і каробачны зборы такіх населеных пунктаў;

- калі ў мястэчку налічвалася менш за 10 мяшчанскіх двароў, то мяшчане такога населенага пункта прыпісваліся да мяшчанскіх вобшчстваў гарадоў ці іншых мястэчкаў, альбо да валасцей на падставе дадатка да арт. 141 Агульнага Палажэння аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці (Асабовы дадатак да т. IX: Законы аб станах, па прац. 1863 г.);

- у мястэчках дзе налічвалася больш за 10 мяшчанскіх двароў, альбо асобных домаўладальнікаў утваралася самастойнае мяшчанскае вобшчства і для вядзення спраў выбіраліся мяшчанскі стараста з памочнікам.

- у мястэчках дзе налічвалася да 50-ці мяшчанскіх двароў мясцовае вобшчства магло хадайнічаць аб утварэнні Мяшчанскай управы (згодна заўвагі да арт. 14 дадатка да Гарадавога палажэння 1870 г.). У склад мяшчанскай управы уваходзіў мяшчанскі стараста з 2 памочнікамі, якіх выбіралі на 3 гады. Для вядзення фінансавых спраў выбіралі асобнага памочніка старасты [5; с. 120].

Такім чынам, гарадавое палажэнне прадугледжвала ўтварэнне ў мястэчках органаў саслоўнага грамадскага кіравання, а ўрадавым, земскім і гарадскім установам было прадпісана садзейнічаць выкананню іх законных патрабаванняў [5].

У выбарах у органы мяшчанскага самакіравання маглі прыняць удзел усе прыпісаныя да вобшчства домаўладальнікі-мяшчане не маладзей за 25 гадоў і не пазбаўленыя выбарчага права. Выбарчага права пазбаўляліся асобы, якія былі асуджаны за злачынствы і пазбаўлены, альбо абмежаваны у правах стану, ці звольнены са службы, а таксама за крадзеж, абман, абмер, за прысваенне і растрату чужой маёмасці; адлучаныя ад пасады на працягу 3-х гадоў ад часу адлучэння; тыя, хто знаходзіўся пад судом і следствам; прызнаныя недзеяздольнымі; выключаныя з вобшчства па прыговору вобшчства [11]. Выбары членаў мяшчанскага самакіравання праводзіліся на агульным сходзе. Усіх выбаршчыкаў прыводзілі да прысягі перад пачаткам выбараў адпаведна з

веравызнаннем кожнага. Працэдура выбараў, як і ў органы гарадскога самакіравання, праводзілася шляхам балаціроўкі. Абранымі лічыліся тыя, хто набраў больш «белых» шароў, чым «чорных». Калі кандыдатаў было недастаткова, то выбіралі з тых, хто атрымаў больш галасоў пасля абраных.

Паўнамоцтвы мяшчанскага старасты і памочнікаў вызначаліся на 1 год, а мяшчанскіх упраў – на 3 гады. Кандыдаты на пасаду мяшчанскага старасты зацвярджаліся губернатарам. Сумяшчаць службу ў ораганах мяшчанскага самакіравання бліжэйшай радні забаранялася (бацьку з сынам, цесцю з зяцем, родным братам і г.д.). Вызваліць ад замяшчаемай пасады маглі з-за хваробы, альбо калі чалавек выбываў з мяшчанскага вобшчства на законных падставах. Замяшчэнне кандыдатамі такіх пасада да правядзення новых выбараў рабілася на падставе распараджэння губернскага праўлення. Мяшчанскі стараста, члены мяшчанскіх упраў і іншыя выбарныя асобы за нядбайнае выкананне сваіх абавязкаў і за злачынствы адказвалі ў адпаведнасці з агульнымі законамі.

На органы мяшчанскага самакіравання ўскладаліся наступныя абавязкі: 1) вядзенне ўсіх спраў, якія тычыліся мяшчанскага саслоўя; 2) выкананне ўсіх указаў і прадпісанняў губернскага начальства; 3) вядзенне і ўтрыманне ў парадку рэвізскіх спіскаў мяшчанскага саслоўя і прадастаўленне гэтых даных па патрабаванню; 4) вядзенне ведамасцей аб мяшчанах (па імёнам, сямействам, гадам, з вызначэннем асоб прэстарэлых і збяднелых, з указаннем іх заняткаў і блуганадзейнасці); 5) пры неабходнасці сазыў сходу мяшчанскага вобшчства, ці выбарных дэпутатаў, ахова парадку на сходах; 6) раскладка (і яе ўзгадненне з вобшчствам) дзяржаўных і грамадскіх павіннасцей мяшчан; 7) выдача паспартоў і г.д. [11]. Дзяржаўнага ўтрымання членам мяшчанскага самакіравання законам не прадугледжвалася, яно вызначалася прыгаворам мяшчанскага вобшчства. Пасля зацвярджэння такога прыгавору губернатарам, вобшчства расходавала намечаныя сумы.

Можна адзначыць, што стварэнне асобных мяшчанскіх вобшчстваў у дробных мястэчках выклікала незадаволенасць іх жыхароў. Урад атрымліваў шмат прашэнняў аб далучэнні мястэчковага насельніцтва да мяшчан бліжэйшых гарадоў. Так, жыхары мястэчка Экімань Полацкага павету падалі прашэнне аб вызваленні іх ад выбараў мяшчанскага старасты, бо адлегласць іх дамоў ад Полацка ў “некалькіх дзесятках сажэняў”, падаткі і павіннасці яны заўсёды ўносілі ў Полацкую гарадскую думу і ўвесь час былі прыпісаны да Полацкага мяшчанскага вобшчства [4; л. 23-26]. Ні адно з такіх прашэнняў не было задаволена. Нежаданне ствараць установы мяшчанскага самакіравання насельніцтвам мястэчак адзначалася і мясцовымі адміністрацыямі. Так, генерал-губернатар Віленскі, Ковенскі і Гродзенскі І.Каханаў дакладаў міністру ўнутраных спраў: «Хоць і прымаюцца адпаведныя меры да своечасовага правядзення

выбараў на пасады [мяшчанскага самакіравання], але ў большасці выпадкаў мэта не дасягаецца. Прычынай... з'яўляецца неаўка мяшчан на выбары» [7; лл. 1-10]. Значныя цяжкасці ў фарміраванні органаў мяшчанскага самакіравання ў мястэчках выклікала і тое, што большасць насельніцтва належала да яўрэяў, таму выканаць патрабаванне ўрада аб недапушчэнні да грамадскага самакіравання асоб нехрысціянскага веравызнання часта было немагчыма. Так, у 1878 г. Полацкі павятовы іспраўнік дакладаў губернатару, што выбраць у мястэчку Сіроціна мяшчанскага старасту нельга, паколькі домаўладальнікаў-хрысціян мяшчанскага стану толькі 7 чалавек (4 стараверы, 2 перакрысты з яўрэяў і 1 праваслаўны - п'яніца), і прасіў дазволу абраць на пасаду яўрэя, якіх у мястэчку налічвалася 75 чалавек. У задавальненні гэтага прашэння было адмоўлена, яўрэя дазволена было выбраць толькі для вядзення фінансавых спраў [4; лл. 30-31, 81]. У мястэчку Гомель Полацкага павету хрысціян навогул не было, таму губернскае праўленне вымушана было даць дазвол на абранне старасты-яўрэя [4; лл. 20-21]. Такія рашэнні губернская адміністрацыя прымала на падставе дазвонаў МУС. Так, у 1890-1891 гг. Мінскі губернатар неаднаразова звяртаўся з прашэннямі да міністра ўнутраных спраў «аб дазvole зрабіць выключэнне з арт. 983 Закона аб станах» і дапусціць на пасады мяшчанскага самакіравання яўрэяў. Губернатар адзначаў, што ў склад Шчэдрынскага мяшчанскага вобшчства ўваходзіць 182 мяшчанскія двары, выключна яўрэі, такая ж праблема адзначалася ім у Смілавічах, Дукоры, Століне, Калінкавічах і г.д. Таму ў склаўшыхся абставінах МУС дазволіла зрабіць выключэнне і дапусціць на пасады мяшчанскага самакіравання яўрэяў [8; лл. 1-82].

Пасяджэнні мяшчанскіх упраў рэгістраваліся ў журналах і прыгаворах мяшчанскіх вобшчстваў. Копіі журналаў і прыгавораў падшывалі ў спецыяльныя гадавыя кнігі. Прыгаворы выносіліся аб звальненні з вобшчства, альбо аб прыняцці ў яго склад, аб раскладцы грашовых павіннасцей, аб выдаткаванні пэўных сум на грамадскія патрэбы і г.д. Звычайна справаводства вялося асобна па хрысціянскаму і яўрэйскаму сталу [2, лл. 24-28; 3, л. 2].

Пасяджэнні мяшчанскіх упраў падзяляліся на звычайныя і надзвычайныя. Мяшчанскаму старасце належаў агульны кантроль над дзейнасцю управы. Справы падзяляліся паміж яе членамі так, каб кожны веў асобнае пытанне. Канцылярыя складала даклады, спраўкі і іншыя паперы па ўсім справам, якія тычыліся мяшчанскага саслоўя.

У мястэчках, дзе не было мяшчанскай управы ўсе справы веў мяшчанскі стараста. Кола яго абавязкаў было прыкладна такім жа.

Такім чынам, мяшчанскае самакіраванне вырашала пытанні прыёму і звальнення з мяшчанскага вобшчства, выдавала пашпарты і спраўкі, вяло спісы членаў вобшчства,

размяркоўвала і збірала падаткі з яго членаў, вырашала пытанні звязаныя з выкананнем воінскай павіннасці.

На мяшчанскае самакіраванне ўскладаліся некаторыя абавязкі, якія знаходзіліся і ў кампетэнцыі гарадскіх дум. Гэта ўзыманне дзяржаўнага падатку з нерухомай маёмасці, а таксама выкананне воінскай павіннасці згодна «Устава па воінскай павіннасці», размеркаванне паміж мяшчанамі выканання натуральных павіннасцей адпаведна «Устава земскіх павіннасцей», каробачны і свячны зборы з яўрэйскіх мяшчанскіх вобшчстваў. Сумы апошніх збораў паступалі ў гарадскія ўправы і выдаткоўваліся па рашэнню яўрэйскага мяшчанскага вобшчства. Першы - на грамадскія патрэбы дадзенага вобшчства, другі - для падтрымкі яўрэйскай адукацыі. Часта гарадскія самакіраванні з дазволу губернскай адміністрацыі выкарыстоўвалі атрыманыя сумы каробачнага збору на свае патрэбы. Пасля ўвядзення Гарадавога палажэння 1892 г. органам гарадскога самакіравання было забаронена без дазволу яўрэйскіх вобшчстваў карыстацца сумамі каробачнага і свячнага збораў. Хаця такія выпадкі мелі места.

За своечасовае ўнясенне падаткаў адказвала ўсё мяшчанскае вобшчства. Размеркаванне падаткаў паміж мяшчанамі адбывалася згодна з іх фінансавым становішчам, родам дзейнасці і інш. Складзены мяшчанскім вобшчствам прыгавор зацвярджаўся старастам, ці ўправай і выконваўся. Пасля размеркавання падаткаў складаўся спіс з імёнамі гаспадароў і ўказаннем колькасці чалавек, альбо гаспадарак, за якія павінны былі быць унесены грошы. Кожны гаспадар атрымліваў звесткі аб агульнай суме падатку і наяўнасці за ім «нядоімак». Зборы рабілі мяшчанскія старасты, альбо іх памочнікі. На пачатак года стараста кожнаму памочніку вызначаў участак збору падаткаў, выдаваў спіс гаспадароў гэтага ўчастку і памер спагнання з кожнага. Грошы павінны былі абавязкова здавацца ў канцы працоўнага дня. На працягу года мог вызначацца і дадаковы падатак, які таксама ўносіўся ў адпаведныя спісы і спаганяўся. У канцы года памочнікі сдавалі старастам дакументальную справаздачу аб зборы падаткаў, інфармацыя абавязкова правяралася. За нядбайныя адносіны да сваіх абавязкаў членаў мяшчанскага самакіравання прыцягвалі да адказнасці згодна існуючаму заканадаўству [10; с. 1-26]. Справаздача па казенным сумам перадавалася ў кантрольную палату.

Расійскае грамадства XIX ст. уяўляла сабой складаную сістэму, якая ўтрымлівала ў сабе розныя, як у сацыяльных, так і культурных адносінах, слаі. Увядзенне Гарадавога палажэння 1870 г. дало магчымасць стварыць у дарэвалюцыйным горадзе сістэму мясцовага самакіравання, якая адпавядала патрабаванням часу і інтарэсам найбольш ліберальнай часткі грамадства, садзейнічала мадэрнізацыі дзяржавы ў буржуазным накірунку. У той жа час палітыка царскага ўрада была накіравана і на захаванне

саслоўных інстытутаў. Гэта можна растлумачыць імкненнем захаваць сацыяльную стабільнасць ва ўмовах, калі новая сістэма сацыяльных адносін не выпрацавана. Мяшчанскае самакіраванне было часткай звыклага механізму вырашэння праблем, што ў значнай ступені адпавядала менталітэту жыхароў дробных правінцыяльных мястэчак, якім быў уласцівы традыцыяналізм. Па меры таго як саслоўная структура паступова страчвала сваю ролю, сэнс, сталі страчваць сваю неабходнасць і органы саслоўнага самакіравання. Ужо на мяжы XIX-XX ст. крзіснныя з'явы ў іх дзейнасці сталі відавочнымі.

Крыніцы і літаратура:

1. Материалы относящиеся до нового общественного устройства в городах империи: в 6 т. – СПб.: Тип. МВД, 1878. – Т. 5.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ). Фонд 330. Воп. 1. Спр.211.
3. НГАБ у Мінску. Ф. 330. Воп. 1. Спр. 932.
4. НГАБ у Мінску, Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 36109.
5. Полное собрание законов Российской Империи: Собр. 2-е. Т. L. Отд. 1. 1875 г. – Спб., 1877.
6. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 1287. Воп. 38. Спр. 204.
7. РДГА. Ф. 1287. Воп. 38. Спр. 2284.
8. РДГА. Ф. 1287. Воп. 38. Спр. 2534.
9. РДГА. Ф. 1287. Воп. 38. Спр. 3262.
10. Сборник узаконений и правительственных разъяснений о управлении в мещанских обществах. - Витебск, 1882.
11. Свод законов Российской империи. - Т. IX. Законы о состояниях. - СПб., 1897 (1857).
12. Статистический Временник Российской империи: Вып. I. – СПб.: Центральный статистический комитет, 1866.
13. Шыбека, В.З. Гарады Беларусі. 60-я гады XIX - пачатак XX стагоддзяў / В.З. Шыбека. – Мінск, 1997.